

УДК 321.7: 329.73 (438)

Наталія Голуб'як

ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ

У посткомуністичних країнах політичні перетворення спричинено як внутрішньополітичними, так і зовнішньополітичними процесами, а саме змінювалися зовнішньополітичні вектори, визначалась модель суспільно-політичного розвитку. Автор ставить за мету проаналізувати специфіку посткомуністичної трансформації регіону Центрально-Східної Європи, на прикладі Республіки Польщі, звертаючи увагу на роль і значення руху Солідарності в створенні громадянського суспільства. В першій частині розглядається дискусія щодо моделі та етапів посткомуністичної трансформації Центрально-Східної Європи. Автор звертає увагу на зовнішні та соціокультурні чинники, традиції взаємин політичної влади та опозиції. Особливий наголос здійснено на одночасності переходу до демократії, ринку і (від)будови національної держави. Окремо розглядається кейс Республіки Польщі як приклад переходу від авторитарного політичного режиму до демократичного, враховуючи політичну традицію та антитоталітарні імпульси від профспілкового руху Солідарність. У статті виокремлюються характеристики розвитку руху у легальних та нелегальних фазах; зміні ідейної концепції від «самоврядного суспільства» до «громадянського суспільства».

Ключові слова: політична трансформація, громадянське суспільство, рух Солідарність, Центрально-Східна Європа, Республіка Польща

Трансформація політичних систем колишніх соціалістичних держав, в першу чергу країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), їх успішний перехід до демократії передбачає сприйняття та інституціоналізацію ліберальних норм і консолідацію національних демократичних систем та внутрішньої політики. Однак при аналізі таких процесів слід оцінювати і звертати увагу як на внутрішні фактори, так і на зовнішньополітичні чинники, вплив яких створює опору та поштовх для перехідного періоду. Досліджуючи процеси переходу до демократії в різних регіонах світу, вчені-транзитологи відштовхуються від постулату про те, що процес зародження і дозрівання демократії не обов'язково повинен бути однаковим і універсальним. Іншими словами, для кожного етапу демократизації і для кожного регіону є власний алгоритм успішного переходу до демократії [1].

Специфіка «третьої хвилі» демократизації полягає в тому, що перехід (транзит) посткомуністичного типу відбувається не за логікою класичних транзитів першої та другої хвилі. За класичною моделлю розвитку демократії Д. Ростоу, нація і держава з'являються раніше, ніж починається демократизація. А країни ЦСЄ та й колишнього СРСР вирішують проблеми становлення національної держави, маркетизації економіки і демократизації одночасно. Підтверджує це твердження К. Оффе, вказуючи на специфіку східноєвропейської трансформації, що суттєво відрізняється від процесів демократизації в інших регіонах світу після Другої світової війни. Суть цієї специфіки він відображає в «дилемі одночасності», тобто в «потрійному переході» – до демократії, ринку і (від)будови національної держави [2, с.20].

Саме тому, мета нашого дослідження – проаналізувати специфіку посткомуністичної трансформації регіону Центрально-Східної Європи, на прикладі Республіки Польщі, звертаючи увагу на роль і значення руху Солідарності в створенні громадянського суспільства. Дана мета передбачає наступні завдання: аналіз дискусії щодо процесів політичної трансформації; виокремлення моделі політичних

перетворень в Центрально-Східній Європі; розгляд руху польської Солідарності як каталізатора суспільних змін

Особливості перехідних процесів у країнах ЦСЄ викликають появу численних дискусій, які стосуються способів переходу до демократії, створення оптимальних політичних структур і політичних інститутів. Відтак, політичні трансформації виділяються у так звану «посткомуністичну модель модернізації», яка має неорганічний характер, тобто відбувається цілеспрямовано, завдяки вольовим зусиллям правлячих еліт або тиску з боку інституцій громадянського суспільства (наприклад, у Польщі – завдяки руху «Солідарності»)

В даному контексті варто звернути увагу на дослідження Мілади Анни Вахудової «Нерозділена Європа. Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму», яка виокремлює джерела політичних змін в раніше неліберальних режимах та внутрішні умови, які призвели до інституційних змін у посткомуністичних державах [3, с. 18-20]. Зокрема, дослідниця на прикладі шести центральносхідноєвропейських держав (Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Болгарії та Румунії) порівнює посткомуністичні держави, у яких демократично обраний уряд почав закладати основи ліберальної демократії, з державами, у яких фракції монополізували владу для їх власної політичної й економічної вигоди. Саме тому дослідниця стверджує, що важелі ЄС не можуть працювати поодиночці, але тільки у взаємодії із зусиллями внутрішніх акторів, в тому числі з громадянським суспільством [3, с. 18-20].

Автори колективної монографії «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору» наводять ряд характеристик та оцінок механізму функціонування політичної влади та її взаємодії із суспільством в посткомуністичних країнах: по-перше, це стартова ситуація, яка впливає як з попередньої історії, так і з конкретних обставин (економічна криза, збройний конфлікт, національний рух); по-друге, роль зовнішніх впливів та взаємодія геополітичних сил; по-третє, тип відносин еліти і мас, що обумовлює можливості політичної мобілізації; по четверте, основні структури та інститути влади, роль національного лідера і останнє, ступінь та характер досягнення консенсусу в суспільстві [2, с.26].

Із середини 40-х до кінця 80-х рр. XX ст. розвиток країн цього регіону детермінувався суперництвом двох систем – соціалістичної та капіталістичної. Боротьба систем сприяла тому, що соціалістичні країни досягли вагомих результатів у рівні розвитку економіки. Проте елементи тоталітаризму, які у різній мірі вкоренилися у цих державах, стримували розвиток інститутів громадянського суспільства. Варто врахувати, що на ранніх стадіях політичної трансформації велике значення мають ендогенні (внутрішні) фактори демократії: вибір політичними акторами інституціональної стратегії та наявність зародків інститутів громадянського суспільства. На наступних стадіях транзиту, особливо на стадії консолідації демократії, істотну роль відіграють глибинні структурні економічні й соціокультурні чинники. Відмова від колишніх і сприйняття нових цінностей нерідко диктувалися геополітичними інтересами нових незалежних держав [2, с.28].

Відтак, розвиток країн Центрально-Східної Європи, насамперед Польщі, став прикладом переходу від авторитарного політичного режиму до демократичного з найменшим з-поміж усіх інших посткомуністичних країн рівнем витрат і втрат на цьому шляху. Соціально-політична модернізація країн ЦСЄ відбувалася переважно під впливом соціокультурних факторів: у першу чергу, політичної культури та політичної свідомості. Відзначаючи рушійні сили соціально-політичної модернізації слід вести мову насамперед про тривалі традиції взаємодії політичних акторів, які почали формуватися ще за часів панування авторитарних режимів [2, с. 77]. Для прикладу, у

Польщі, через те, що елементи тоталітаризму не набули глибокого вкорінення, демократичні, антитоталітарні імпульси в цій країні почали формуватися задовго до зміни системи влади в 1989 році. Початок нинішнього етапу реформування в Польщі слід віднести до 1981 року. Відповідно, за десятиліття ідеї «Солідарності», члени якої стали рушійними силами модернізації, набули глибокого поширення в суспільстві.

Наприкінці 1980-х років польські дослідники пропонували дві принципово різні точки зору щодо наслідків сорока п'яти років життя в системі реального соціалізму для функціонування польського суспільства. Згідно з першою, результатом стала постійна боротьба людей проти комуністичної влади до виникнення громадянського суспільства. Однак, згідно з другою комунізм знищив не лише громадянське суспільство, а й суспільство як таке, оскільки «індивіди та соціальні групи втратили свою ідентичність, ставши елементами централізовано спланованої надорганізації, яка охоплювала всю інституціоналізовану структуру суспільства та контролювала кожен сектор суспільно-економічного життя [4]. Перша думка бере свій початок передусім із подій початку 1980-х років, періоду першої Солідарності та воєнного стану, коли населення Польщі постійно дивувало своєю громадянською зрілістю та дисциплінованістю. Друга думка, ґрунтувалася на результатах багаторічних досліджень установок і цінностей. Загальну картину польського суспільства, що впливає з них, було стисло відображено в понятті «статистичного агрегату», введеному Стефаном Новаком (1976) – набором індивідів, чії думки різні, але ця диференціація не відображає жодних типових соціальних властивостей, які її структурують [4].

Однак суспільство як система структур існувало, хоча його суть описувалася концепцією «суспільства другого обігу» («second society»), запропонована угорським дослідником Еліміром Ханкішом, який розглядав «його організаційну структуру» – принципи, механізми управління та мережі зв'язків (мережі) у прихованій, неформальній зоні соціального простору» [4]. Хоча ця діяльність у масштабах усього суспільства породила специфічні принципи його організації, її системним ефектом було не стільки створення нових інституцій, скільки демонтаж чи принаймні ігнорування вже існуючих інституцій. Отже, окрім процесів адаптації, важливим елементом життя реального соціалізму були соціальні протести.

Усі названі характеристики посилилися з розвитком руху Солідарності, як у легальній, так і в нелегальній фазах. Хоча «Солідарність» народилася як профспілка для захисту інтересів робітничого класу, вона швидко стала квінтесенцією «справжньої Польщі» та колективної волі суспільства, виступаючи проти «чужої» комуністичної влади. Відтак, поява та розвиток руху «Солідарність» створили поділ між «поганою владою» та «хорошим суспільством», що зміцнило моральну легітимність соціальних протестів, зробивши їх основною формою активності суспільства.

Однак, перша Солідарність в своїй основі керувалася не ідеєю громадянства, а ідеєю самоврядування у формі концепції «самоврядного суспільства» і, перш за все, «самоуправління» республікою. Дана діяльність започаткувала ослаблення авторитарної влади та зміну політичної кон'юнктури польського суспільства, за що була оголошена поза законом. Лише в 1987 році, після загальної амністії для політичних в'язнів, концепція громадянського суспільства була прийнята, замінивши концепцію підпільного суспільства, яке діяло під час воєнного стану, а також у 1989 р. було офіційно відновлено Солідарність як діяльність профспілкової організації [6, с. 34].

В подальшому неоліберальний компроміс другої Солідарності, зосереджений на концепції громадянського суспільства, призвів до втрати неореспубліканського політичного проекту, розробленого за часів першої Солідарності через концепцію самоврядної республіки. Розуміючи незворотність політичних змін, Польська

Об'єднана Робітнича Партія (ПОРП) пішла на встановлення діалогу з «Солідарністю» у формі проведення «круглого столу». За спільною угодою, уряд і «Солідарність» досягнули згоди щодо політичних та економічних змін, унаслідок котрих Польща пішла шляхом демократії та ринкової економіки [6, с. 34].

Отже, Польща була єдиною країною блоку, яка не зазнала повних політичних реформ відразу. Оскільки на початку так звана політична трансформація стосувалася переважно економіки та третього сектору і взагалі не мала демократичного та політичного характеру. Перші парламентські вибори в умовах справжньої демократії відбулися лише 27 жовтня 1991 р. Деполітизація польського суспільства була одним із головних ефектів трансформації, в результаті якої економічне виживання, а не політичне залучення широких суспільних мас, стала пріоритетною. Таким чином, Революція «Солідарності» (феномен інституціоналізації незалежної громадянської структури) постає як історично дуже особлива подія і водночас вирішальна для розбудови польського громадянського суспільства. Отож, можна відзначити, практика організації мирних протестів і страйків проти загальної влади в польському варіанті сприяли подальшим перетворенням та зміні політичної кон'юнктури.

1. Олійник Ю. Р. Зовнішні важелі впливу на внутрішньосуспільні трансформації держави з позиції теорії європеїзації. Панорама політологічних студій. 2014. Вип. 12. С. 18-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2014_12_5.

2. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за ред. А.Г. Бульвінського. Київ, 2017. 288 с

3. Вахудова М. А. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму; Пер. з англ. Т. Цимбала. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 379 с.

4. Marody M. Od społeczeństwa drugiego obiegu do społeczeństwa obywatelskiego. Studia Socjologiczne. 2011.Nr 1 (200). URL:https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.7fe63608-fc85-3b10-b097-33ae78ee35c6/c/200_Marody.pdf

5. Nowak M. Działania obywatelskie a transformacja ustrojowa w Polsce. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny I Socjologiczny. 2010. Nr 1. URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/8fdf3ba6-c2ac-460a-983f-b7474ca42bba/content>

6. Окуньовська Ю. В. Вплив незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» на становлення громадянського суспільства у Польщі. Політичне життя, 2017. № 1-2. С. 32–38

Holubiak Nataliia Post-communist transformation of civil society of the Republic of Poland

In the post-communist countries, political transformations were caused by both domestic and foreign political processes, namely, the foreign policy vectors changed, the model of socio-political development was determined. The author aims to analyze the specifics of the post-communist transformation of the Central-Eastern Europe region, using the example of the Republic of Poland, paying attention to the role and significance of the Solidarity movement in the creation of civil society. The first part deals with the discussion regarding the model and stages of the post-communist transformation of Central-Eastern Europe. The author draws attention to external and socio-cultural factors, traditions of relations between the political authorities and the opposition. Special emphasis is placed on the simultaneity of the transition to democracy, the market and (re)building of the nation state. The case of the Republic of Poland is considered separately as an example of the transition from an authoritarian political regime to a democratic one, taking into account the political tradition and anti-totalitarian impulses of the Solidarity trade union movement. The author highlights the characteristics of the development of the movement in legal and illegal phases; changing the ideological concept from "self-governing society" to "civil society".

Key words: political transformation, civil society, Solidarity movement, Central-Eastern Europe, Republic of Poland